

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

МОСКАЛЮК НАДІЯ БОГДАНІВНА

УДК 347.23

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА
ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Тернопіль – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Західноукраїнському національному університеті

Науковий консультант:

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений юрист України,
Дзера Олександр Васильович,
Київський національний університет імені
Тараса Шевченка,
професор кафедри цивільного права.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
Яворська Олександра Степанівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри інтелектуальної
власності, інформаційного
та корпоративного права;

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
Кізлова Олена Сергіївна,
Міжнародний Гуманітарний Університет,
завідувач кафедри цивільного і
господарського права та процесу;

доктор юридичних наук, доцент
Стефанчук Микола Олексійович,
народний депутат України.

Захист відбудеться «6» травня 2021 року о 9-30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.082.04 у Західноукраїнському національному університеті за адресою: 46009, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11а, зал засідань.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Західноукраїнського національного університету за адресою: 46009, м. Тернопіль, вул. Бережанська, 4.

Автореферат розісланий «6» квітня 2021 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С. В. Банах

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми зумовлена тим, що від здобуття Україною незалежності й до сьогоднішнього дня в нашій державі формуються ринкові відносини, фундаментальною основою яких є відносини власності. І якщо на сьогодні ми можемо говорити про рівність усіх суб'єктів права власності як довершений і працюючий конституційний принцип, то зрозуміло, яким складним і тривалим був процес його становлення. І державна власність у вказаному процесі зазнала чи не найбільше трансформацій.

У 90-х роках ХХ століття частка державного сектору в економіці України становила більше 90%. За умови розвалу Радянського Союзу і фактичного руйнування ланцюгів постачання й збуту не те що ефективно використовувати, а й обслуговувати об'єкти державної власності стало неможливо. Проведення реформ щодо переходу від командно-адміністративної до ринкової економіки сприяло постановці питання про роздержавлення власності, а відтак й створення належного правового механізму для цього.

Механізм приватизації активно використовувався іноземними країнами, до досвіду яких ми звертались, проте жодна з них у своїй практиці не мала таких значних масштабів приватизації, як це було у країнах з трансформаційною економікою. В Україні, як і в інших пострадянських країнах, приватизація набула глобального масштабу і проводилась як соціально-економічний проект роздержавлення. Не усі кроки в приватизаційній політиці нашої держави визнані вдалими, а очікування від роздержавлення – виправданими. Приватні власники у багатьох випадках виявились неготовими до відповідальності щодо управління отриманим майном, відтак значних податкових надходжень від переданих підприємств бюджет не отримував. Одноразове отримання коштів від приватизації – не те, чого очікувало суспільство від процесу роздержавлення. Усе означене вище сприяло необхідності перегляду ролі, що її займає державна власність в економічній системі України.

Важливою передумовою формування такої оновленої ролі є те, що держава поєднує у собі публічно-правові та приватноправові начала. Як суб'єкт приватноправових відносин вона реалізує їх для виконання в подальшому публічно-правових функцій. Із цього слід зробити висновок про визначальну роль цієї форми власності й необхідність збереження її потенціалу.

Наступним чинником, який впливає на формування ролі державної власності, є те, що держава як суб'єкт публічно-правових відносин через органи державної влади сама встановлює нормативно-правове регулювання для права власності в цілому, для себе та для інших категорій власників. Найбільша небезпека криється у тому, щоб формувати таке нормативно-правове забезпечення, аби зберігати можливість рівного розвитку всіх форм власності, аби баланс між її роллю у приватноправових та публічно-правових відносинах був збережений. Саме на дотримання вказаного і має спрямовуватись законотворча і правозастосовна діяльність.

Держава як суб'єкт права власності суттєво відрізняється від інших суб'єктів, і саме ці відмінності мають бути детально врегульовані нормами цивільного права. Так, лише держава може набувати прав власності в ході націоналізації, реквізиції, конфіскації, примусового викупу з мотивів суспільної необхідності. Чіткість викладення умов набуття права власності у вказаних випадках виключатимуть можливість зловживання та порушення прав інших власників.

Розпорядження правами власності держави є опосередкованим, оскільки сама держава як інституція не в змозі провадити діяльність. Суб'єкти управління правами державної власності є фактично представниками держави як власника і виключно на основі отриманих повноважень вони здійснюють свою діяльність. Право оперативного управління та господарського відання, що зародились за часів планової економіки, продовжує визначати суть управлінської діяльності для вказаних суб'єктів. І вони також характерні для права державної власності.

У питанні припинення права лише для державної власності властиве застосування механізмів приватизації, корпоратизації як передумови до втрати прав власності, передання окремих категорій об'єктів у комунальну власність. Вирішення теоретичних та практичних проблем із припиненням прав державної власності сприятиме ефективному набуттю іншими суб'єктами прав власності. Тобто і у випадку припинення прав держава очікує певних соціально-економічних ефектів, відтак нормативно-правове регулювання має бути спрямоване на вирішення цих питань.

Отож, із панівної форми власності у період планової економіки державна власність трансформувалась в одну із кількох у період ринкової економіки. Частка державного сектору із 90% зменшилась до 11,5%. Хоча це зараз один із найвищих показників серед європейських країн, проте він, на наш погляд, критичний для подальшого виконання державою загальносуспільних потреб. Ми усвідомлюємо необхідність модернізації і якісного оновлення державної власності та переконані, що це можливо робити без втрат права власності на об'єкти. Концесія, оренда, фінансовий лізинг – це лише незначна частка тих можливостей, що без втрати власності дають змогу ефективно використовувати й оновлювати державне майно. І належне нормативно-правове забезпечення має створити підґрунтя для цього.

Анексія частини території України і ведення військових дій на Сході нашої держави зумовили не лише втрати бюджету від податкових платежів, що надходили від працюючих державних підприємств, а й загальну втрату самих об'єктів державної власності. На окупованих територіях останніх залишились сотні. Це колосальні втрати для нашої держави, збитки вирахувати практично неможливо. І доки конфлікт неможливо вирішити на міжнародному рівні, суб'єкти управління державною власністю повинні робити все від них залежне для застосування приватноправових способів захисту порушених прав держави як власника.

Першоосновою для вирішення теоретичних та практичних проблем права державної власності є достатність наукових досліджень у вказаному напрямі.

Саме вони мають закласти фундамент нормативно-правового регулювання досліджуваної сфери. Проте дотепер проблеми права державної власності та його реалізації повною мірою не висвітлено у юридичній науковій літературі.

Науково-теоретичну базу дисертаційного дослідження та зроблених в ньому висновків склали праці таких вчених різних історичних періодів як: М. М. Агарков, С. С. Алексеева, Ч. Н. Азімов, М. І. Брагінський, С. М. Братусь, Д. В. Боброва, В. В. Васильєва, А. В. Венедиктов, І. В. Венедиктова, А. С. Довгерт, О. В. Дзера, І. О. Дзера, Ю. М. Дзера, О. С. Йоффе, Ю. М. Капіца, А. В. Карасс, В. М. Коссак, С. М. Корнеєв, О. О. Кравчук, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць, Р. А. Майданик, В. П. Маслов, В. П. Мироненко, Ю. П. Пацурківський, О. А. Підпригора, А. О. Пушкіна, О. П. Подцерковний, Г. В. Пронська, З. В. Ромовська, В. М. Самойленко, М. М. Сібільова, Н. Н. Слюсаревський, І. В. Спасибо-Фатєєва, Р. О. Стефанчук, В. В. Сунцова, Є. О. Суханов, Ю. А. Ушакова, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, О. С. Харченко, Г. Г. Марченко, Я. М. Шевченко, В. С. Щербина, Ю. С. Червоний, О. С. Яворська та інші, які тією чи іншою мірою торкалися проблем права державної власності.

Разом з тим, проблематика сучасного цивілістичного розуміння права державної власності у контексті направленості її на забезпечення соціально важливих функцій держави та її національної безпеки у сучасній цивільно-правовій науці не піднімалась і може бути визнана як нерозроблена. Натомість поєднання науково-теоретичних та методологічних основ різних правових галузей, що об'єднані предметом і метою, спрямовані на розв'язання важливої наукової проблеми, що обумовлена потребою формування концептуального уявлення про охорону на захист права державної власності в означені сфері, а також узагальнення теоретичних і практичних напрацювань цілком відповідає вимогам, що пред'являються до сучасних самостійних наукових монографічних розробок. Усе вищезазначене свідчить про актуальність, своєчасність та правильність обрання теми наукового дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах теми науково-дослідної роботи кафедри цивільного права і процесу Тернопільського національного економічного університету «Гармонізація цивільного законодавства України з правом Європейського Союзу» (номер державної реєстрації – 0118U003550).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є подальша наукова розробка теорії права власності й обґрунтування за допомогою її теоретико-методологічного інструментарію концептуальних основ вирішення теоретичних та практичних проблем права державної власності та його реалізації.

Мета дослідження зумовила необхідність постановки та розв'язання таких наукових завдань:

- визначити загальнотеоретичні питання права власності та права державної власності;
- дослідити встановлення правових засад права державної власності;
- охарактеризувати розвиток наукових досліджень права державної власності;

- здійснити аналіз підстав набуття права державної власності за чинним законодавством України;
- систематизувати теоретичні та практичні проблеми набуття прав державної власності й окреслити перспективи їх вирішення;
- дослідити зміст та визначити межі права державної власності;
- проаналізувати поняття, підстави та способи припинення права державної власності;
- визначити умови та порядок припинення права державної власності за окремими підставами;
- надати характеристику суб'єкта прав державної власності та правового статусу суб'єктів здійснення цих прав;
- проаналізувати об'єкти права державної власності та дослідити їх правовий режим;
- охарактеризувати загальне управління власністю як категорію здійснення права державної власності;
- дослідити реалізацію права державної власності на підставі права оперативного управління та господарського відання;
- проаналізувати інститут довірчого управління в реалізації права державної власності;
- визначити поняття та охарактеризувати види порушень права державної власності;
- дослідити особливості застосування цивільно-правових способів захисту права державної власності.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з функціонуванням права державної власності в Україні.

Предметом дослідження є концептуальні засади вирішення теоретичних і практичних проблем права державної власності та його реалізації.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є положення та висновки загальної теорії пізнання.

Побудова дисертації, логіка її структури та змісту передбачає екстраполювання напрацювань теорії права власності на функціонування права державної власності в сучасних умовах. Наукова розробка питань дисертації здійснювалась за допомогою системи методів: формально-догматичного, системного, семантичного, гносеологічного та аксіологічного, соціологічного, порівняльно-правового, статистичного, системно-структурного аналізу, прогнозування, а також деяких інших.

Природа права державної власності, її визначення, особливості, ознаки та співставлення із суміжними категоріями розглянуто за допомогою формально-догматичного, гносеологічного, аксіологічного та системного методів (п.п. 1.1., п.п. 4.1.–4.3.). Порівняльно-правовий метод використано для співставлення практики набуття та припинення права державної власності через різноманітні механізми (п.п. 2.1., 3.1., 3.2.). За допомогою методу системно-структурного аналізу в роботі розглянуто сучасний стан здійснення права державної власності (п.п. 4.1.–4.5.). Семантичний метод застосований у роботі для

з'ясування змісту наукових, а також нормативних категорій і термінів, що стали основою для правильного розуміння концепції права державної власності (п.п. 1.2., розділ 2, розділ 3, розділ 4). За допомогою статистичного та соціологічного методів у дисертації аналізується сучасний стан діяльності із захисту прав державної власності, а також стан застосування заходів відповідальності за порушення прав державної власності як суб'єкта цивільно-правових відносин (п.п. 5.1.–5.2). Метод прогнозування застосовано для формування перспективного уявлення про зміни, що можуть відбутись у результаті сформованих та розроблених у роботі пропозицій до законодавства (розділи 2–5).

Теоретичною основою для розробки питань, порушених у дисертації, стали праці з теорії права власності, цивільного права та процесу, державного управління, а також інших галузей.

Емпіричну базу дослідження склала практика суб'єктів управління правом державної власності в Україні, дані офіційної статистичної інформації щодо наявності та ефективності використання об'єктів державної власності.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є одним із перших у вітчизняній цивілістичній науці комплексним монографічним дослідженням концептуальних засад вирішення теоретичних і практичних проблем права державної власності та його реалізації. Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

Уперше:

1) обґрунтовано визначення поняття права державної власності, під яким пропонується розуміти врегульовані законом суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження майном, єдиним власником якого є держава, що через створені державні органи спрямовує їх на задоволення загальносуспільних інтересів та забезпечення національної безпеки держави;

2) обґрунтовується висновок про необхідність легалізації процесу націоналізації як підстави набуття права державної власності через розширення змісту ст. 353 ЦК України і перейменування її у «Примусове відчуження майна» та встановлення правового регулювання нею реквізиції і націоналізації одночасно, у розвиток якої запропоновано прийняти окремий закон, що регулюватиме усі аспекти націоналізаційного механізму;

3) у випадках набуття права державної власності під час проведення реквізиції, моментом набуття таких прав пропонується вважати момент фактичного передання майна, що засвідчуватиметься відповідним актом передачі;

4) обґрунтовується висновок про неможливість відчуження майна, що є об'єктом довірчої власності, крім випадків звернення стягнення, реквізиції або викупу для суспільних потреб у порядку, передбаченому законом, та запропоновано відповідні зміни до ст. 597¹;

5) у випадку набуття права державної власності через визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави (при застосуванні конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування), доведена необхідність визначення

перебігу строку позовної давності з моменту, коли відповідні уповноважені особи дізнались або могли дізнатись про такі порушення;

6) обґрунтовано висновок про доцільність правової легалізації в приватизаційному законодавстві поняття реприватизації як оплатного повернення майна (у тому числі земельної ділянки, на якій розташовано таке майно), набутого фізичними та юридичними особами в порядку приватизації, у державну власність у зв'язку із розірванням чи визнанням недійсними приватизаційних договорів з метою відновлення становища, яке існувало до порушення приватизаційного законодавства;

7) запропоновано поділ залежно від волі власника підстави припинення права державної власності на добровільні та примусові. До першої групи пропонується відносити: відчуження власником свого майна за договором; списання об'єктів державної власності в порядку, визначеному законодавством; споживання майна; передача майна у комунальну власність та знищення майна. До другої групи – припинення через визнання рішень, дій та правочинів, що лежали в основі набуття права державної власності, недійсними; знищення майна;

8) доведена необхідність запровадження спеціальної реституції націоналізованого у минулому майна на окремих територіях України, що має бути взаємопов'язана з приватизаційним процесом цього чи іншого майна;

9) у разі передання земельних ділянок з державної у комунальну власність пропонується встановити заборону (мораторій) на подальшу їх приватизацію строком на 5 років з метою вдосконалення врегулювання правового режиму земель сільськогосподарського призначення;

10) у зв'язку зі здійснюваною земельною реформою в Україні, пропонується залишити в державній власності 10% всіх земель території України з метою забезпечення загальнодержавних потреб та національної безпеки;

11) обґрунтовується неконституційність Закону України від 2 жовтня 2019 року № 145-10, згідно з яким втратив чинність Закон України «Про перелік об'єктів державної власності, що не підлягають приватизації», а відтак, у Конституційного Суду України, в провадженні якого перебуває справа за поданням 51 народного депутата України, є всі підстави визнати його неконституційність, адже ст. 85 Конституції України надає Верховній Раді України право лише затверджувати, а не ліквідувати такий Перелік;

12) обґрунтовується висновок про нагальну необхідність прийняття нового Переліку об'єктів прав державної власності, що не підлягають приватизації, у якому необхідно врахувати вимоги положень Конституції України щодо забезпечення загальнодержавних та загальносуспільних інтересів. Між тим, у законопроекті № 4020, що перебуває сьогодні на розгляді Верховної Ради України, у новому Переліку зменшено кількість об'єктів, які не підлягають приватизації порівняно з попереднім Переліком у 7,5 разів (з 1632 до 216 об'єктів), що є неприпустимим, суперечить Конституції України і несе в собі загрозу національним інтересам України;

набули подальшого розвитку:

13) концепція самодостатності тріади правомочностей для визначення змісту права власності, якими можуть охоплюватися різноманітні їх модифікації, у тому числі повноваження управління;

14) концепція статичної та динамічної у відносинах власності, підтримана позиція тих учених, які розглядають відносини права власності статичною, що реалізуються зобов'язальними та іншими механізмами, які забезпечують динаміку права власності;

15) кваліфікація права державної власності як змішаного правового субінституту, в якому, крім домінуючих норм цивільного права, присутні норми таких галузей права як: конституційне, адміністративне, фінансове, кримінальне та інші;

16) позиція доцільності розподілу права власності на види: загальний та особливий (право довірчої власності). І хоча подібна конструкція особливого виду права власності непритаманна для нашої правової системи, адже вона запозичена із англо-американського права, наявність її у нормах ЦК України створює умови для запровадження теорії видів власності;

17) висновок про необхідність збереження інститутів права оперативного управління та господарського відання в системі обмежених речових прав і включення їх у ЦК України;

18) позиція, що первісною підставою виникнення права загальнодержавної (державної) власності колишніх союзних республік стало правонаступництво під час розпаду СРСР, де кожна республіка отримала майно, що перебувало на її території і частину в загальносоюзному багатстві;

удосконалено:

19) положення щодо підстав набуття права державної власності. Оскільки більшість підстав для набуття прав державної власності не є правочинами, запропоновано викласти норму ст. 328 ЦК України у такій редакції: «Право власності набувається на підставах, що не заборонені законом»;

20) правові форми здійснення управління державною власністю, відповідно, їх розмежовано на загальні та опосередковані. Так, у рамках виконання конституційних функцій КМУ здійснює загальне управління державною власністю, а опосередковане управління – уповноважені суб'єкти на підставі оперативного управління та господарського відання, а також довірчого управління майном;

21) розуміння відмінної юридичної природи обмежень та обтяжень права державної власності. Доведено, що обмеження звужують зміст існуючого суб'єктивного права власності (заборона передання корпоративних прав, сервітут, емфітевзис, суперфіцій), тоді як обтяження характеризують додаткові права на об'єкт, що відмінні від основного права (рента, застава).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені у роботі положення, висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані у:

– науково-дослідній сфері – для подальших наукових розробок теоретичних і практичних проблем права державної власності та його реалізації;

- правотворенні – сформульовано висновки, пропозиції та рекомендації, що є актуальними в удосконаленні нормативно-правових актів, які регулюють набуття, розпорядження та захист прав державної власності;
- правозастосуванні – у практичній діяльності суб'єктів власності та суб'єктів управління правами державної власності;
- навчальному процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Цивільне право», «Право власності», «Захист права власності».

Положення дисертаційної роботи застосовуються при викладанні цивілістичних дисциплін в освітньому процесі закладів вищої освіти, зокрема, Західноукраїнського національного університету (акт впровадження від 30 грудня 2020 р.), Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (акт впровадження від 12 січня 2021 р.).

Особистий внесок здобувача. Викладені в науковій роботі положення, що виносяться на захист, є результатом самостійної праці автора дисертації. Наукові ідеї та розробки, які належать співавторам опублікованих праць, у дисертаційному дослідженні не використовувались. Особистий внесок до опублікованих колективних наукових праць пропорційний кількості співавторів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювались на засіданні міжкафедрального семінару Західноукраїнського національного університету. Теоретичні та прикладні положення та висновки дисертації обговорювались на науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах. Основні з них: Міжнародна науково-практична конференція «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід» (Тернопіль, 5–6 квітня 2019 року); Всеукраїнська науково-практична конференція «Економічна безпека: детермінанти та механізми забезпечення», (Тернопіль 5–6 квітня 2019 року); Міжнародна науково-практична конференція «Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства» (Київ 28 лютого 2020 року); Міжнародна конференція «Search for scientific answers to the challenges of our time '2020», (Svishtov, Болгарія, 28–29 грудня 2020 року); Міжнародна науково-практична конференція «Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у ХХІ ст.» (Запоріжжя, 29–30 січня 2021 року); Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути» (Київ, 29 січня 2021 року); Міжнародна наукова конференція «Prospects and achievements in applied and basic sciences» (Будапешт, Угорщина, 9–12 лютого 2021 року); Міжнародна науково-практична конференція «Сучасне право в епоху соціальних змін» (Київ, 26 лютого 2021 року); Міжнародна науково-практичної конференції «Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні» (Одеса, 12–13 лютого 2021 року); Міжнародна науково-практична конференція «Право як ефективний суспільний регулятор» (Львів, 19–20 лютого 2021 року); Міжнародна науково-практична конференція «Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства» (Харків 19–20 лютого 2021 року).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації опубліковано в тридцяти п'яти наукових публікаціях, у тому числі: одній одноосібній монографії; двадцяти трьох наукових статтях, з яких сімнадцять – опубліковані у фахових виданнях України з юридичних наук, п'ять статей – в іноземних фахових наукових виданнях, одна – у науковому виданні, що індексується міжнародною наукометричною базою SCOPUS; одинадцять тез – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура роботи. Дисертація складається з анотацій, змісту, вступу, п'яти розділів, що об'єднують п'ятнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 480 сторінок, з яких основний текст – 433 сторінки, список використаних джерел – 36 сторінок (349 найменувань), три додатки на 11 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, вказано її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, охарактеризовано методи наукового пізнання, використані в роботі, сформовано її наукову новизну, розкрито практичне значення одержаних результатів, наведено інформацію про апробацію результатів дослідження та публікації за темою, анонсовано структуру дисертації, зазначено її загальний обсяг.

Розділ 1. «Загальнотеоретична характеристика права державної власності» складається з трьох підрозділів і присвячений з'ясуванню загальнотеоретичних питань права власності та права державної власності, встановленню правових засад права державної власності, а також розвитку наукових досліджень права державної власності.

У *підрозділі 1.1. «Загальнотеоретичні питання права власності та права державної власності»* здійснено аналіз доктринальних тлумачень права власності й вказується на багатоаспектність розуміння цього поняття, яке не обмежується його економічним та юридичним значенням, та для цілей нашого дослідження саме ці розуміння мають найвагоміше значення. Досліджуючи сутність власності як юридичної категорії, не підтримано позицію тих учених, які вважають, що зміст прав власника на власні дії необхідно доповнити четвертим елементом – правом управління. Доводиться, що управління є категорією здійснення повноважень щодо реалізації прав власника, а тому доцільності в розширенні тріади правомочностей власника немає.

Аналізуючи економічний зміст права власності, наголошується на важливості характеристики понять «привласнення» та «володіння». Зроблено висновок, що привласнення як елемент фактичних відносин породжує відносини правові щодо всієї тріади правомочностей власника, а не лише правомочності володіння. Без привласнення не може бути ні користування, ні розпорядження. Відтак привласнення слід вважати передумовою володіння, користування та розпорядження майном.

Співвідношення економічної і правової категорії власності аналізується крізь призму статички і динаміки. Доводиться, що статику слід розглядати як константу, що є передумовою до динаміки. І якщо у межах статичного моменту набуті правомочності усіх категорій – володіння, користування й розпорядження, то лише співвідносно з цим є можливість динамічних відносин щодо усіх названих категорій. Важливо, що поступове зближення правових систем під впливом глобалізації впливає на розмивання чіткості розподілу між статикою та динамікою у понятті власності.

Аналізуючи місце права державної власності в системі права України, підтримано думки тих учених, які кваліфікують його як змішаний правовий субінститут, в якому, крім переважаючих норм цивільного права, присутні норми таких галузей права як: конституційне, адміністративне, фінансове, кримінальне та інші.

Щодо доцільності поділу власності на форми, підтримано позицію системності відносин власності, що, звісно, вимагає її поділу на типи, форми та види. Зроблено висновок, що саме правосуб'єктність є категорією, яка визначає особливості охорони прав власності різних категорій власників, відтак без систематизації зазначених особливостей не виявиш. Відповідно до вказаних категорій, право державної власності відносимо до суспільного типу власності; до загального виду власності; до державної форми власності; до різновиду публічної власності як частини інституту цивільного права.

У підрозділі 1.2. «Встановлення правових засад права державної власності» досліджено доктринальні підходи до періодизації правового регулювання права державної власності. Встановлено, що ряд учених виділяють загальний період розвитку правового регулювання державної власності і УРСР, і України, поділяючи його на визначену кількість етапів. Інші вчені додають до періодизації, окрім правового забезпечення державної соціалістичної власності, ще й власність УНР та ЗУНР. Окремі дослідники пропонують запровадження періодизації щодо правового регулювання права державної власності співвідносити із існуванням конкретної держави, відтак існування державної соціалістичної власності матиме свій розподіл на етапи, а власність держави Україна – свій. Нами підтримано останню категорію вчених, оскільки цивільна правосуб'єктність держави є, на наш погляд, визначальною у її здатності володіти, користуватись та розпоряджатись державною власністю.

У дослідженні пропонується правові засади права державної власності соціалістичного періоду розглядати в межах 6 періодів, кожен із яких характеризується певними особливостями: 1) 1917–1920 рр. – закладення основ виникнення права державної власності; 2) 1921–1928 рр. – законодавчо встановлене домінування права державної власності поряд із обмеженим існуванням приватної та кооперативної власності; 3) 1929–1937 рр. – конституційне закріплення державної власності як панівної і ліквідації приватної власності та найманої праці; 4) 1938–1960 рр. – відносна стабільність законодавства про власність, а також перші спроби визначити з цивільно-правової точки зору правовий статус державної власності; 5) 1960–1985 рр. – приведення у відповідність норм щодо права власності на усіх рівнях;

встановлення пільг та переваг щодо права державної власності; 6) 1985–1990 рр. – необхідність перебудови соціалістичної економіки й прийняття закону про власність у СРСР, що закладав первинні основи становлення ринкової економіки в державі.

Відповідні правові засади в незалежній Україні пропонується розглядати в межах чотирьох періодів: 1) 1990–1996 рр. – створення державної власності незалежної України на основі правонаступництва; втрата пріоритетності порівняно з іншими формами права власності; розщеплення єдиної до того часу права державної власності на дві окремих форми – право виключної власності народу України та право державної власності, причому від останньої ще відщепили право власності адміністративно-територіальних одиниць (комунальної власності); встановлено перелік видів майна, що можуть перебувати виключно у державній власності; 2) 1996–2003 рр. – конституційне встановлення нового переліку форм власності, серед яких комунальна власність вже офіційно визнана окремою формою через відщеплення її від державної власності; підтвердження встановленого раніше принципу рівності усіх форм власності і затвердження повноважень щодо його втілення за Кабінетом Міністрів України; зміна повноважень Верховної Ради України у питанні управління державним майном; несистемне і часто суперечливе правове регулювання управління державною власністю; 3) 2003–2008 рр. – оновлення цивільно-правового регулювання права державної власності через прийняття Цивільного та Господарського кодексів України; досягнення відносної стабільності правового регулювання управління державним майном; 4) 2008–дотепер – завершення етапу переходу від командно-адміністративної до ринкової економіки, подальше вдосконалення нормативно-правового регулювання права державної власності через прийняття нових й оновлення чинних законодавчих актів.

У підрозділі 1.3. «Розвиток наукових досліджень права державної власності» пропонується розподілити наукові дослідження на дві частини: дослідження вчених радянського періоду і періоду незалежності нашої держави. Вказане пояснюється тим, що суспільні відносини, які впливали на їх розуміння правових явищ, докорінно відрізнялись. Так, якщо вчені радянського періоду прагнули вписати соціалістичні ідеї в уже давно вироблені механізми та інститути права, то юристи сучасного періоду навпаки – через пропоновані наукові концепції та пропозиції до правового регулювання втілюють ідеї побудови демократичної правової держави, де усі форми власності розвиваються рівнозначно.

Зроблено висновок, що для наукової думки радянського періоду характерним було дослідження власності як економічної та права власності як правової категорій і аналіз їх співвідношення між собою; розробка концепцій вписування соціалістичної правосвідомості у правове регулювання права державної соціалістичної власності; аналіз сутності повноважень державних органів у відношенні державного майна, що закріплене за ними; розробка механізму використання державного майна невластником, зокрема, через

оперативне управління майном; характеристика всеосяжності права державної власності і передумов до існування її як панівної форми власності.

Наукова думка періоду незалежності нашої держави характеризується утвердженням рівності всіх форм власності; зрівнюванням у можливостях захисту суб'єктів права господарського відання чи права оперативного управління із власниками; вивченням механізмів, що прийшли б на заміну обмеженим речовим правам; розробкою концепції спеціальної цивільної правоздатності держави тощо.

У дослідженні констатується недостатність уваги вчених до питання права державної власності в сучасних умовах. Жодна цивілізована країна зараз не обходиться без державного сектору економіки, а тому й вона потребує належного наукового підґрунтя для подальшої еволюції.

Розділ 2. «Виникнення та зміст права державної власності» складається з трьох підрозділів, присвячених підставам набуття права державної власності за чинним законодавством України, теоретичним та практичним проблемам набуття прав державної власності, перспективам їх вирішення, а також змісту і межах права державної власності.

У підрозділі 2.1. «Підстави набуття права державної власності за чинним законодавством України» значна увага приділена презумпції законності набуття права власності. Підтримана позиція вчених, які підстави набуття права власності пропонують класифікувати за критерієм обґрунтованості (базису) прав. На основі такої позиції підстави набуття права державної власності запропоновано поділяти на дві категорії – первісні та похідні. До первісних необхідно відносити: набуття права власності на новостворене майно та об'єкти незавершеного будівництва; набуття права власності на перероблену річ, набуття права власності на скарб. До похідних – набуття права власності за договорами; викуп пам'яток культурної спадщини; примусовий викуп земельних ділянок приватної власності, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності відповідно до закону; набуття права власності через припинення права власності особи на майно, яке не може їй належати; реквізиція; конфіскація; націоналізація; набуття права власності через визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Досліджуючи реквізицію як підставу набуття права державної власності, зроблено висновок щодо доцільності пов'язування моменту набуття прав власності державою не з моменту прийняття відповідного адміністративного акту, а з моменту фактичного передання цього майна, що засвідчуватиметься відповідним актом передачі. Вказане дозволить не порушувати балансу приватного та публічного інтересу й краще визначити вартість реквізованого майна. Доведена доцільність прийняття окремого закону про реквізицію.

У питанні конфіскації як підстави набуття права державної власності вказується, що цивільно-правовий механізм набуття прав державою напряму залежить від ефективної дії публічно-правового механізму притягнення винних у важких та особливо важких корисливих злочинах до відповідальності. Момент зміни форми власності із приватної на державну співпадає із моментом

зарахування грошових коштів, що конфісковані або отримані від реалізації конфіскованого майна на рахунок державного бюджету. Порушення прав держави як власника може відбуватись виключно за умови неперерахування, недостатнього або невчасного перерахування зазначених коштів на рахунок. Окрема увага у дослідженні приділена так званій «спеціальній конфіскації», що застосовується при порушеннях прав інтелектуальної власності. Аналізується механізм конфіскації за старими правилами і той, що введений в дію завдяки прийняттю ст. 96-1 та 96-2 КК України. Зроблено висновок, що норми сучасного механізму є більш вигідні для держави, оскільки необхідність знищення відповідної продукції та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувались для її виготовлення, не залишали державі шансів набути жодних прав власності. Це було не завжди доречно, адже для порушення прав інтелектуальної власності у більшості випадків застосовувалось приладдя, яке можна використовувати у цілком законних сферах, а тому обов'язкова вимога його знищення була не виправданою.

При дослідженні набуття права власності через визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави зроблено висновок про наявність ризиків для набуття через недосконалість правової регламентації позовної давності. Йдеться про те, що позовна давність у даній категорії справ є спеціальною, та момент, з якого починається перебіг, визначено недосконало. Пропонується перебіг позовної давності за вимогами про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави починати не від дня набуття оспорюваних активів відповідачем, а від дня, коли відповідні уповноважені особи дізнались або могли дізнатись про такі порушення.

У дослідженні вказується, що серед способів набуття прав державної власності, які, проте, чітко не визначені нормами чинного законодавства України, є також реприватизація. Як протилежність поняттю приватизації, реприватизація означає повернення у державну власність раніше приватизованого майна через визнання недійсними або розірвання договорів приватизації. Провівши аналіз еволюційного розвитку механізму реприватизації, нами було встановлено необхідність законодавчого визначення цього поняття у приватизаційному законі і надано авторське його визначення; проаналізовано сучасний стан законодавчої регламентації процесу і визначено перспективи його подальшого розвитку в напрямі забезпечення відповідності національного законодавства вимогам міжнародних нормативно-правових актів.

У підрозділі 2.2. «Теоретичні та практичні проблеми набуття права державної власності та перспективи їх вирішення» вказується на необхідність легалізації механізму націоналізації як підстави набуття права державної власності. Держава як регулятор має мати можливості забезпечувати економічну безпеку пріоритетних галузей і сфер, активно здійснювати управління економікою, а від того у національному законодавстві мають бути детально регламентовані процеси примусового відчуження майна, майнових прав та/або цілісних майнових комплексів. Серед іноземних держав, досвід яких ми досліджували у питанні націоналізаційних процесів, назвемо Францію, США, Японію, Німеччину.

Для такої легалізації пропонується розширити зміст ст. 535 ЦК України додатковими чотирма пунктами. Статтю перейменувати «Примусове відчуження майна» і встановити правове регулювання нею для ревізії та націоналізації одночасно. На основі оновлених норм ЦК України має бути прийнятий окремий закон, який регулюватиме усі аспекти націоналізаційного механізму. Вказується, що, лише із прийняттям норм щодо націоналізації і їх адекватним відображенням у чинному національному законодавстві, можна буде говорити про забезпечення балансу інтересів приватного та державного власника й адекватного задоволення суспільних інтересів.

Особливу увагу в дослідженні приділено механізму «прихованої націоналізації» в системі колективного управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав. Йдеться про перерахування двадцяти п'яти відсотків доходу від прав, зібраного акредитованою організацією за репрографічне відтворення творів та приватне копіювання на розвиток української культури. Зроблено висновок, що переслідуючи блага мету, законодавець нівелює права приватної власності. І держава, претендуючи на вказані кошти, розпорядником яких мав би стати Український культурний фонд, матиме надто хитке становище. Так, при застосуванні повноцінного механізму націоналізації, вона мала б компенсувати втрату прав власнику, проте норми чинного законодавства відповідної компенсації не передбачають, що протирічить принципам демократичного суспільства, а тому має бути відмінене.

У дослідженні аналізується також питання розподілу майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності, що створювались за рахунок коштів державного бюджету. Констатується, що у національному законодавстві нарешті закладена повноцінна університетська модель такого розподілу, за якої майнові права належать виконавцям досліджень, проте спеціальні випадки, які позбавляють їх таких прав і при цьому наділяють державу правами інтелектуальної власності, мають бути чітко прописані в нормах відповідних законів. Залишається також невирішеним питання необхідності законодавчої вимоги до виконавців, які набули майнових прав інтелектуальної власності, комерціалізувати технології, підтримувати чинність охоронних документів та ознайомлювати громадськість із наявними результатами, що не віднесені до державної таємниці. Відсутність вказаних положень сприяє неефективному використанню бюджетних коштів, неможливості притягнення до відповідальності за недоведення до комерційного використання технологій.

У підрозділі 2.3. «Зміст та межі права державної власності» характеризується зміст права державної власності через призму тріади правомочностей власника. Оскільки особливістю держави є те, що вона, як суверенна політико-територіальна організація суспільства, не може самостійно здійснювати надані їй правомочності власника, а змушена передавати їх органам державної влади, у дослідженні аналізуються ці органи та їх правовий статус. Обґрунтовано, що Кабінет Міністрів України, як орган, уповноважений на здійснення управління державною власністю, володіє всією тріадою правомочностей стосовно визначених ним об'єктів управління державної

власності. Повноваження, що прописані для нього у Законі України «Про управління об'єктами державної власності» відображають можливості здійснення кожної із правомочностей. У межах опосередкованого управління КМУ не лише визначає суб'єктів, яким передасть повноваження з управління, а й зміст такого управління. Тож вказані суб'єкти здійснюють управління виключно в межах переданих КМУ повноважень.

Особливу увагу у дослідженні змісту права державної власності приділено питанням обмежень та обтяжень. Зроблено висновок, що обмежуватись може право державної власності, виключні випадки якого чітко передбачаються нормами закону, а обтяжуватись можуть речові права у відношенні конкретного майна.

Розділ 3. «Правове регулювання припинення права державної власності» складається із двох підрозділів, в яких з'ясовано поняття, підстави та способи припинення права державної власності, а також умови та порядок такого припинення за окремими підставами.

У підрозділі 3.1. «Поняття, підстави та способи припинення права державної власності» аналізуються доктринальні розуміння поняття припинення права державної власності. Серед визначальних характеристик припинення вказуються: абсолютна і безповоротна втрата правового зв'язку; фактичне зникнення із цивільного обігу права особи; розрив зв'язку між елементами правовідношення тощо.

Зроблено висновок, що про припинення суб'єктивного права власності ми можемо стверджувати виключно у випадках остаточного припинення цих правомочностей та за умови неможливості їх відновлення у майбутньому відповідно до існуючих підстав. Так, якщо підстави будуть тими ж, то йтиметься про відновлення спроможності здійснювати тріаду без фактичної втрати права власності, а якщо підстави будуть іншими, то йтиметься про набуття нового права за відповідною правовою підставою.

Підстави припинення права державної власності пропонується поділяти на добровільні (з волі власника) та примусові (поза волею власника). У межах підстав припинення з волі власника слід розглядати: відчуження державою свого майна; списання майна; споживання майна; передача державного майна у комунальну власність та знищення майна. У межах припинення поза волею власника – припинення через визнання рішень, дій та угод, що лежали в основі набуття права державної власності недійсними, і також знищення майна. Момент припинення визначений законодавством нечітко, тому необхідно досліджувати кожен із підстав зокрема, зважаючи на вимоги законодавства до набуття прав власності майбутніми власниками.

У підрозділі 3.2. «Умови та порядок припинення права державної власності за окремими підставами» послідовно аналізується кожен із випадків припинення, нормативно-правове забезпечення до кожного із них, сформовано проблеми та означено перспективи їх вирішення.

Досліджуючи процес приватизації як одного з наймасовіших випадків припинення права державної власності, наголошується на проблемі неврахування можливостей спеціальної реституції націоналізованого в

минулому майна на окремих територіях України. Європейські держави, що також зазнали впливу побудов соціалізму, спершу провели процес реституції і повернули майно, що було збережено, колишнім власникам чи їх спадкоємцям, або ж компенсували вартість у випадку незбереження майна і лише тоді розпочали процес приватизації. У національній приватизаційній політиці питання щодо реституції не стояло, відтак соціальної справедливості у частині роздержавлення не було досягнуто. Зроблено висновок, що навіть у сучасних умовах Україна може повернутись до питання реституції і, враховуючи проведену приватизацію, все ж піти європейським цивілізованим шляхом.

Аналізуючи історичні етапи проведення роздержавлення, сформовано висновок про найбільшу проблемність ваучерної приватизації. Попри наростання економічної кризи і потребу якнайшвидшого передання майна із державної власності у колективну та приватну, надто швидкі темпи приватизації і практично повна відсутність фондового ринку сприяла значній втраті державою свого майна без зримого економічного ефекту. Позитивно оцінюється Закон України «Про приватизацію державного та комунального майна», що був прийнятий 18 січня 2018 року, оскільки він покликаний вирішити ті проблеми у приватизаційній політиці, що були наявними. Констатується, що завдяки згаданому закону відбулось спрощення порядку та скорочення строків приватизації; встановлено принцип змагальності й рівності, відсутність пільг або переваг для певних категорій покупців; спрощення класифікації об'єктів приватизації, що робить прозорішою процедуру роздержавлення і встановлює можливість залучення іноземних інвестицій.

У дослідженні констатується наявність доволі полярних думок вчених і практиків щодо питання необхідності існування окремого закону, що затверджуватиме перелік об'єктів права державної власності, які не підлягають приватизації. Нами підтримана доцільність існування такого окремого закону, оскільки, за умови його відсутності, прийняття рішення про приватизацію прийматиметься під впливом суб'єктивних чинників. Кожне підприємство-претендент розглядатиметься у такому контексті – чи відповідає воно ознакам підприємств, які не можна приватизувати. Саме при прийнятті вказаного рішення присутня найбільша кількість ризиків для інтересів держави.

Із приводу списання як підстави припинення прав держави як власника зазначалось, що затвердження порядку такого списання Постановою КМУ є одним із елементів управління державною власністю. Держава має володіти усіма необхідними інструментами ефективного використання своєї власності, якщо ж така можливість відсутня, то відмова від власності також має бути передбачена. Необхідним елементом захисту прав держави від нераціонального списання власності є закладення доволі значної кількості погоджувальних процедур, підтвердження обґрунтованості списання перевіряє спеціально створена комісія. У зв'язку з цим зазначається, що відмова від власності передбачена і для держави як суб'єкта прав власності; деталізоване регламентування процедури списання мінімізує ризики безпідставного списання і, таким чином, захищає власність держави.

Передача власності із державної у комунальну проаналізована на прикладі земель сільськогосподарського призначення. Зроблено висновок, що таке передання несе значні ризики, адже у подальшому землі комунальної власності передаватимуться приватним власникам, що, безумовно, прискорить завершення приватизації державної власності. Отримання значної кількості земель приватними власниками безкоштовно не лише суттєво знизить ціну на продаж землі, а й значно вплине на ставки орендної плати. У такому перебігу подій зацікавленими будуть, передусім, великі агрохолдинги, які матимуть змогу не лише дешево скупити приватну землю, а й значно знизити і так невисокі орендні ставки за використання землі. Вказане негативно вплине на усіх власників: держава втратить права власності на землю; громади набудуть прав власності, та у випадку приватизації земель одразу їх і втратять, як і платежі до місцевого бюджету від оренди; приватні власники набудуть безкоштовно землю в процесі приватизації, проте зіткнуться із корупційною складовою для вирішення питання надання їм землі у власність. До того ж отримання ними цієї землі супроводжуватиметься значним зменшенням ринкової їх вартості та зниженням орендних платежів. Відтак благородна мета – наповнення місцевих бюджетів – не буде досягнута, а права власності держави при цьому втрачені. Позитивною ситуація буде тільки для тих, які прийматимуть рішення на користь конкретних осіб щодо приватизації землі. Тож ступінь корупційних ризиків буде найвищим. Для їх мінімізації пропонуємо дещо обмежити права комунальних власників. Йдеться, звісно, лише про обмеження правомочності з розпорядження. Зокрема, пропонуємо заборонити приватизацію переданих із державної власності земель строком на п'ять років з метою вдосконалення врегулювання правового режиму земель сільськогосподарського призначення.

Механізм корпоратизації у дослідженні визнається можливою передумовою щодо втрати прав державної власності. Зазначено, що корпоратизація на початку першого етапу приватизації і була задумана як лише підготовка до приватизації, але розпорошення акціонерної власності на першому етапі призвело до іншої крайності – на підприємстві створювався один акціонер – держава, без подальшої приватизації. Сучасні заклики до відмови від таких обмежених речових прав, як право оперативного управління і господарського відання, цілком може повернути нас до вказаної крайності, що не принесла бажаного економічного ефекту. На другому етапі приватизації Верховна Рада України змінила стратегію процесу корпоратизації, узаконивши існування підприємств, що не підлягали приватизації, але могли бути корпоратизованими. 2019 року даний закон втратив чинність, і цей факт внесе неабиякі зміни в подальше історичне майбутнє процесу корпоратизації. Зазначається, що сьогодні існують ризики прорахунків у процесі проведення корпоратизації стратегічно важливих підприємств у разі здійснення її відповідно до чинних процедур перетворення державних унітарних підприємств на акціонерні товариства та в порядку оцінки їх майна, адже зазначені процедури є надто спрощеними. Вони не містять чітких вимог щодо збереження виробничого профілю підприємств та розробки бізнес-планів їх розвитку. Подальший розвиток корпоратизаційних

процесів вбачаємо виключно у прийнятті спеціального закону, який буде в тандемі з приватизаційним законодавством сприяти подальшому процесу роздержавлення.

Знищення майна розглядається у двох категоріях – з волі держави і поза її волею. Аналізу підлягали випадки знищення атомного озброєння і знищення унаслідок воєнних дій на Сході України. Також у дослідженні вказується на можливість примусового позбавлення прав власності держави у випадках відміни актів та інших нормативних документів, які лягли в основу отримання нею вказаної власності.

Розділ 4. «Юридична природа здійснення права державної власності» містить п'ять підрозділів, що присвячені з'ясуванню характеристики суб'єкта прав державної власності та правового статусу суб'єктів здійснення цих прав, об'єктам права державної власності та їх правовому режиму, а також існуючим категоріям здійснення права державної власності.

У підрозділі 4.1. «Характеристика суб'єкта прав державної власності та правовий статус суб'єктів здійснення цих прав» з'ясовано сутність поняття держави як власника. Вказується, що нормативно-правове забезпечення визначення суб'єкта права державної власності пройшло еволюційній шлях свого розвитку. Якщо Законом про власність суб'єктом права державної власності визнавалася держава в особі Верховної Ради України, що викликало у теоретиків шквал критики, то вже нормами Конституції України та ЦК України внесено конкретику щодо статусу державних органів, які діють «від імені та в інтересах», а не «в особі».

Означено особливості держави як власника, які передбачають: поєднання публічно-правового та приватноправового начала; пріоритетність для держави публічно-правових відносин, в яких вона бере участь; встановлення завдяки статусу політичного суверену нормативно-правового регулювання власності, у тому числі і для себе; володіння особливим правовим статусом, що визначає необхідність виключної належності майна, яке не може перебувати в жодного іншого власника; завдяки поєднанню публічно-правових та приватноправових функцій, необхідність передання обох категорії в управління державним органам; визначення комерційних та некомерційних (соціальних) цілей діяльності для уповноважених органів управління; здійснення управління та контролю без втручання в операційну діяльність суб'єкта господарювання.

У дослідженні вказується, що станом на сьогодні в Україні визначено понад 80 суб'єктів управління об'єктами державної власності. Їм підпорядковано більше 3500 суб'єктів господарювання державного сектору економіки різної організаційно-правової форми, більшість з яких володіють майном на праві оперативного управління і не здійснюють господарської діяльності. Відтак, вони не лише не приносять прибутків, а й вимагають відповідних фінансових вливань. Саме така їх особливість і зумовлює перебування останніх у складі державної власності. Завдяки ним держава реалізує свої публічно-правові функції, а тому їх роль просто інша, не пов'язана з реальним сектором економіки.

Кожен із суб'єктів управління має чітко визначений обсяг повноважень, визначений Законом України «Про управління об'єктами державної власності», і лише Кабінет Міністрів України відзначається певною подвійністю функцій. КМУ частину майна залишає за собою і самостійно здійснює управління щодо нього (загальне управління власністю), а частину – передає іншим суб'єктам управління.

Повноваження щодо управління державною власністю усіх суб'єктів управління нами систематизовано та проаналізовано. Вказується, що саме передбаченими повноваженнями визначається міра їх втручання у володіння, користування і розпорядження державним майном тими юридичними особами, яким воно передано на праві оперативного управління або господарського відання.

У підрозділі 4.2. «Об'єкти права державної власності та їх правовий режим» характеризуються обумовленість особливості держави як суб'єкта права власності та об'єктів, що можуть перебувати у її власності. З цього приводу зазначається, що держава відрізняється від приватних та колективних власників тим, що майно, яким вона володіє, не залежить від статусу оборотоздатності. І вилучені із цивільного обороту, і обмежено оборотоздатні об'єкти цивільних прав є повноцінними об'єктами державної власності. Подальший аналіз об'єктів власності наведено саме через класифікаційну характеристику оборотоздатності.

Констатується наявність таких кваліфікаційних характеристик для аналізу об'єктів державної власності як: закріплення за державними юридичними особами або ж можливість здійснення щодо майна приватизації. Зроблено висновок, що розподіл державного майна, яке підлягає приватизації, є категорією, що підлягає чи не найбільшим змінам. Так, вилучені з обігу речі як були встановлені у 1995 році, так і є такими станом на сьогодні. А перелік об'єктів, що не підлягають приватизації, є динамічним, і фактично кожне оновлення влади в Україні цей перелік бачить по-новому, причому в бік суттєвого скорочення. На підтвердження цього вказується, що перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, змінювався більше 30 разів, а 2 жовтня 2019 року взагалі втратив свою чинність.

У дослідженні вказується на фундаментальному значенні високоефективного інформаційного забезпечення, що може стати в нагоді для протидії певним корупційним схемам в процесі зміни форми власності. Відтак, об'єкти, у результаті перевірки яких виникає підстава вважати навмисним неефективне управління, мають бути відкликані зі списку об'єктів приватизації. Це дасть можливість не втратити цінні підприємства з державної власності і, налагодивши ефективний менеджмент, досягти його прибутковості. Якщо ж компанію вже приватизовано, то доведення факту шахрайських дій публічними діячами в спілці з керівництвом компанії має стати передумовою до реприватизаційних процесів.

У підрозділі 4.3. «Загальне управління власністю як категорія здійснення права державної власності» встановлено, що процес управління суб'єктами державного управління може здійснюватися по-різному, зокрема: використання

державного майна з метою отримання корисних властивостей; оренда державного майна; ухвалення рішення про відчуження державного майна, його застава, списання, передача до комунальної або приватної власності тощо; передача у господарське відання чи оперативне управління суб'єктам управління.

З'ясовано, що у законодавчому регулюванні управління державною власністю існують вагомі прогалини, зони «слабкого» регулювання. Зокрема, йдеться про те, що управління державною власністю розосереджене між великою кількістю органів управління виконавчої, законодавчої, судової гілок влади та інших суб'єктів. Неврегульованість у законодавстві ряду адміністративних процедур у сфері управління об'єктами державної власності призводить до їх хаотичної передачі, безконтрольного використання державного майна, а подекуди і до його втрати.

У дослідженні визначено принципи, на основі яких має відбуватись модернізація загального управління державною власністю. Серед них: надійність і можливість прогнозування, відкритість і прозорість, відповідальність, а також ефективність та результативність.

Вказано, що в межах загального управління власністю можна використовувати достатньо різні способи розпорядження правами державної власності. Таких способів, як і об'єктів власності, є значна кількість, тому, обравши об'єктом дослідження землю, було продемонстровано всю різноманітність способів розпорядження правами державної власності. Оренда землі була представлена через порівняльно-правовий аналіз нормативно-правового забезпечення України та Польщі. Саме цю країну обрано для порівняння, зважаючи, що її система права дуже схожа із національною, вона є нашим найближчим сусідом географічно, а відтак отримання в оренду української землі могло б цікавити польських суб'єктів господарювання. І найвагоміше – у Польщі сформований ринок землі, і її досвід у цьому питанні є вкрай важливим для нас. Із досвіду, що необхідно було б поступово впровадити в національну практику, названо: перехід до практично повної передачі в оренду земель на конкурсній основі, тобто список національних виключень, які дозволяють оренду без земельного аукціону, потрібно ще скорочувати; проведення самих земельних торгів має бути двох видів: загальні і зі встановленими обмеженнями, завдяки останнім і Україна могла б реалізовувати соціальні функції держави, а не лише дбати про економічні інтереси, як це є сьогодні; у питанні переуступки і передання прав оренди також можна було запровадити і встановити норму протилежну до чинної: загальним правилом дозволити переуступку прав, а особливі винятки прописати і визнати забороненими. Таким чином, процедура зміни орендаря буде полегшена, а інтереси держави – в значній мірі захищеними.

У подальшому досліджувався суперфіцій з позицій можливості його застосування до земель, що перебувають у державній власності. Вказується, що, відповідно до ст. 413 ЦК України, право суперфіцію може виникати на підставі договору чи заповіту. У більшості європейських країн основною підставою суперфіцію є угода сторін, рідше він встановлюється за рішенням

суду. Україна є єдиною європейською державою, в якій суперфіцій може також виникати і на підставі заповіту. Підтримана позиція вчених, які пропонують надавати переважне право придбання будівлі, яка була зведена землекористувачем, власникові даної земельної ділянки. Доцільним було б доповнити ст. 413 ЦК України чи визнати цю умову істотною для договору суперфіцію. Вказана норма надавала б можливості державі набувати нерухоме майно, що зведене на земельній ділянці, яка перебуває у її власності.

Емфітевзис земель сільськогосподарського призначення вважаємо можливим і доцільним для застосування державою як власником. В умовах поступової відміни мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення саме емфітевзис є одним із найзручніших інструментів ринкового механізму. Охарактеризовано ряд випадків, коли емфітевзис доцільніше застосовувати порівняно з договором оренди.

Вказується, що концесія як форма розпорядження правами державної власності лише зароджується в Україні, проте має всі шанси стати однією із найефективніших. Досвід європейських країн підтверджує, що лише державно-приватне партнерство здатне економити державні кошти і при цьому модернізувати об'єкти, що належать державі. Зроблено висновок, що у питанні розпорядження правами державної власності, перш ніж переходити до рішень про корпоратизацію чи приватизацію, слід вивчити можливість здійснення концесії; значна роль у цих відносинах має бути відведена державним гарантіям, необхідний повний супровід договору прийняттям управлінських рішень, що мінімізуватимуть ризики; концесійні договори мають справляти не лише економічний, а й соціальний ефект. Створення нових робочих місць, підтримка національних працівників, використання об'єктів інтелектуальної власності національних правовласників, застосування у виробничих процесах саме національної сировини – ось ті соціальні ефекти, які слід закладати в концесійні відносини; повна інвентаризація об'єктів державної власності й ефективності їх використання має стати передумовою до формування списку об'єктів концесії; концесійні відносини мають замінити у випадку неефективності відносини із оперативного управління чи господарського відання. Відтак, механізм управління правами державної власності має стати рухомих і динамічним, здатним до оновлення і трансформації; приватизація об'єктів, що перебували у концесії, має бути винятком. За час існування концесійного договору держава повинна оновити свої можливості із використання прав власності, тому концесійні відносини мають стати запорукою можливих трансформацій впливу держави на економіку.

Поряд із орендою та концесією, лізинг визнано також важливим інструментом розпорядження правами державної власності. Як для короткострокових відносин він підходить чи не найкраще. Саме завдяки цьому інструменту майно держави можна буде ефективно використовувати, модернізувати, а по завершенні строку договору і при відсутності заборон можливо і викупляти за залишковою вартістю. Лізингові ж платежі зможуть наповнювати бюджет, і держава матиме змогу виконувати свої публічно-правові функції.

У підрозділі 4.4. «Реалізація права державної власності на підставі права оперативного управління та господарського відання» констатується необхідність подальшого наукового осмислення ролі вказаних обмежених речових прав у відносинах щодо управління державною власністю.

Дослідження права оперативного управління в історичній ретроспективі дало змогу зробити висновок щодо зміни характеру правосуб'єктності державних юридичних осіб на майно, що закріплене за ними власником. Самостійність державних юридичних осіб завершується там, де реалізація функцій, встановлених власником, є неможливою або з певних причин утрудненою. Тому в умовах переходу на інноваційну модель розвитку економіки найактуальнішим завданням є побудова «правильної» правосуб'єктності державних юридичних осіб і вірного визначення меж їх речових прав.

Право господарського відання пройшло доволі короткий шлях еволюційного розвитку: від розщеплення права оперативного управління, яке відбулось в умовах втрати економного зростання, і поступового утвердження засад переходу на ринковий механізм до належного оформлення статусу обмеженого речового права в сучасний період.

Аналізуючи рекодифікаційні пропозиції, в яких пропонується відміна досліджуваних речових прав, визнано доцільність їх подальшого існування в нормах ЦК України. Зроблено висновок, що змінити всю суть управління державною власністю в одну мить неможливо, як і привести у відповідність весь масив нормативно-правових актів, який на сьогодні задіяний у процесі цього управління. Ринкові приватноправові конструкції речових прав потребують удосконалення, а тому в повній мірі використати їх для усіх видів майна, що перебуває у державній власності, неможливо. Довірче управління майном, що наразі найактивніше застосовується в європейських країнах, має бути доопрацьоване крізь призму необхідності використання його щодо об'єктів державної власності. Тільки у випадку, коли ринкові механізми запрацюють на повну, і завершиться процес корпоратизації, від конструкцій права оперативного управління та господарського відання можна буде відмовитись через їх незатребуваність.

У підрозділі 4.5. «Інститут довірчого управління в реалізації права державної власності» підтримано думки тих учених, які довірче управління вважають способом здійснення власником своїх правомочностей розпорядження, але не встановлення нового права власності. Даний інститут має перспективу для застосування його при управлінні об'єктами державної власності, що може скласти альтернативу до права оперативного управління і господарського відання. Порівняно зі вказаними обмеженими речовими правами, довірче управління має чітко сформовану перевагу – багатофункціональність у комерційному обороті. Суб'єкти, які сьогодні діють на праві оперативного управління, доволі обмежені в можливостях вступати до майнових відносин, майно вони отримують не за рахунок власних доходів. Перевагою є також те, що значно більше коло суб'єктів може виступати учасниками довірчого управління, ніж це є у праві оперативного управління.

Встановлено, що до 2019 року перед законодавцем стояло завдання узгодження понять «довірча власність» і «довірче управління», адже вони фактично збігалися. Із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні» довірча власність почала існувати як вид забезпечення виконання зобов'язань за кредитним договором. Відтак, довірчу власність тепер розглядають як спосіб забезпечення зобов'язань (додаткове зобов'язання) та як самостійну конструкцію, яка виникає у відносинах управління майном, що за своєю суттю залишається обмеженим речовим правом. Зазначений стан речей вніс ще більший дисбаланс у питання чіткості розмежування категорій довірчого управління та довірчої власності. Зроблено також висновок, що на сучасному етапі законодавчо не визначені загальні правила про довірче управління в Україні. Хоча даний інститут регулюється главою 70 ЦК України про договір управління майном та окремими статтями деяких законів, повністю замінити конструкції обмежених речових прав, які на сьогодні використовуються щодо державної власності, він не зможе.

Розділ 5. «Правові наслідки порушення права державної власності» складається із двох підрозділів присвячених з'ясуванню сутності поняття та видів порушень права державної власності, а також дослідженню особливостей застосування цивільно-правових способів захисту права державної власності.

У підрозділі 5.1. «Поняття та види порушень права державної власності» запропоновано порушенням права державної власності визнати посягання на суспільні відносини, які складаються в процесі правового регулювання у даній сфері. Зокрема, це відносини з приводу створення, відчуження, обігу власності, володіння, розпорядження та користування нею.

Проаналізувавши правопорушення в межах публічно-правових відносин, які посягають на право державної власності, зроблено висновок, що законодавець окремо захищає наступні об'єкти державної власності: землю, ліси, корисні копалини, надра, тваринний і рослинний світ. Всі інші об'єкти захищаються на рівні із майновими інтересами інших суб'єктів. Зазначено, що правопорушення, які посягають на державну власність, стосуються обмеження права користування державним майном. Усі правопорушення щодо державної власності можна поділити на дві групи: в одних державна власність є безпосереднім об'єктом посягання, в інших – виступає додатковим об'єктом.

Вказується, що для захисту державної власності можна використовувати практично усі цивільно-правові способи захисту прав, що передбачено ст. 16 ЦК України чи іншим законодавством. Так, можуть пред'являтися позови про припинення дії, що порушує право власності, позови про визнання права власності, про відшкодування шкоди тощо.

Анексію частини території нашої держави визнано найвищою мірою порушення права державної власності. Оскільки ВР АРК (назва на сьогодні – Державна рада РК) з березня 2014 р., з метою незаконного заволодіння державним майном України, ухвалила низку незаконних рішень щодо

«націоналізації» майна, що належить Україні, підтримана позиція з приводу доречності застосування відповідно до п. 10 ч. 2 ст. 16 ЦК України такого способу захисту прав, як визнання незаконним рішення органу влади АРК та (або) органу влади міста Севастополь. Потенційними відповідачами в цих справах мають бути ті органи влади АРК, міста Севастополя, що ухвалили відповідне незаконне рішення.

Узагальнюючи статистичні дані щодо розгляду справ стосовно захисту прав держави, зроблено висновок, що найчастішими підставами звернення з позовами даної категорії були: визнання права власності; витребування майна з чужого незаконного володіння, а також усунення перешкод у користуванні майном. Важливу роль у даних справах відіграли органи прокуратури України, діяльність яких спрямована на захист права державної власності, пріоритет надавався ними саме захисту від незаконного відчуження об'єктів державної власності, які не підлягають приватизації, а також стратегічних об'єктів та цінних земель.

У підрозділі 5.2. «*Особливості застосування цивільно-правових способів захисту права державної власності*» вказується, що окупація частини території України і ведення воєнних дій на Сході нашої держави є основою порушення прав власників усіх категорій. Крім негативних соціальних ефектів, дані події завдали непомірної шкоди національним економічним інтересам. І в умовах неефективності публічно-правового інструментарію власники, у тому числі і держава, змушені застосовувати приватноправовий інструментарій для отримання хоч якогось вирішення питання із порушеннями прав власності. За національним законодавством, юридичні особи публічного права мають таку можливість.

Під захистом права власності пропонується розглядати комплекс правових засобів, що застосовуються судом, уповноваженими на те органами держави або самим власником для забезпечення реалізації невизнаного або оспорюваного права, а також відновлення порушеного права власності. Зроблено висновок, що у визначенні форми захисту слід відштовхуватись також від концепції встановлення суті явища, суб'єктів, що мають відношення до нього, а також мети їх діяльності. Зважаючи на це, під формою захисту прав пропонується розуміти комплекс внутрішньо впорядкованих організаційних заходів із захисту суб'єктивних прав, що здійснюються судами, уповноваженими органами держави або суб'єктами права самостійно, і які здійснюються в рамках єдиного правового режиму.

Констатується, що держава є рівноправною з іншими учасниками цивільно-правових відносин, тому вона має таке ж право на правовий захист і може використовувати усі перелічені норми ЦК України щодо цивільно-правових способів захисту своїх порушених, оспорюваних або невизнаних прав. Звісно, кожен із означених способів буде характеризуватись різною ефективністю, а відтак – більше чи менше застосовуватись.

Означено особливості у здійсненні процесу захисту державної власності, зокрема, вказується на наявність великого кола суб'єктів, які можуть бути до нього залучені. Перш за все, це – органи прокуратури, які представляють та

захищають права й інтереси держави. Важливо, що прокурор фактично заміняє в судовому провадженні відповідного суб'єкта владних повноважень, який або відсутній, або всупереч вимогам закону не здійснює захисту чи робить це неналежно.

Вказано, що питання строків позовної давності у справах про порушення прав власності держави також є надзвичайно актуальним, оскільки практика Верховного Суду з цього питання суттєво змінилася: раніше позиція Верховного Суду України зводилась до того, що строки позовної давності починали рахуватися з моменту, коли юридична особа або суб'єкт урядових повноважень скоїв правопорушення. Сьогодні ж, відповідно до постанови Великої Палати Верховного Суду у справі № 469/1203/15-ц від 22 травня 2018 року, строки позовної давності відраховуються з моменту, коли особа, право якої порушене, або прокурор дізналися про таке порушення. Аналізуючи вказані зміни, ми визнали їх позитивними, оскільки це допомагає не втратити строку позовної давності у випадках довгочасного приховування порушення прав власності держави, проте реалізацію оновленого правила вважаємо утрудненою, оскільки відкритим залишається питання, як прокурор може дізнатися про порушення, коли функції прокурорського нагляду більше немає.

Підтримана позиція вчених, які у справах через анексію території нашої держави пропонують потенційно можливими учасниками судових проваджень визнавати господарюючих суб'єктів, які зазнали шкоди (збитків), з одного боку, а з іншого – російських, що своїми діями завдали такої шкоди. Важливим у зв'язку з цим є питання підсудності, адже без його вирішення застосовувати будь-які судові процедури неможливо. Доводиться, що Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» встановлює правила такої підсудності, проте визнання на конституційному рівні півострова Крим суб'єктом Російської федерації унеможливорює виконання рішень національних судів і фактично робить норми вказаного національного закону декларативними.

У питанні оспорювання чи невизнання права власності держави Україна на конкретне майно, об'єкти чи цілісні майнові комплекси можливим та доцільним для застосування є такий спосіб захисту прав власності, як визнання цього права через подання віндикаційних позовів. Досліджено у національній практиці приклади успішного повернення майна і у зв'язку з цим зроблено висновок, що задоволення позовів прокурорів про повернення у державну власність нерухомого майна загальною вартістю близько 4,5 млн. грн. порівняно із загальною сумою завданих збитків окупацією Криму є незначною, проте має фундаментальне значення, оскільки вказує на можливість відстоювання порушених прав держави як власника.

Вказано, що відшкодування заподіяної шкоди в досліджуваній категорії справ також має свої особливості. Аналізуючи реальні приклади судових рішень щодо іноземних осіб, які зазнали шкоди від окупації, висловлюється сподівання, що Україна таки зможе повернути окуповані території і Російська федерація відшкодує завдані окупацією збитки. Механізмів для цього є достатня кількість, адже при небажанні виконувати рішення судів відповідачем

завжди можна звертати стягнення на належне окупанту майно. Єдиною позицією всіх органів державної влади, які є суб'єктами управління державною власністю, має бути те, що ми не погоджуємось на компенсацію за націоналізоване майно, адже повернути тоді його буде неможливо, ми маємо бути згодні на компенсацію за той дохід, який країна втратила у результаті неможливості використовувати цю власність.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено системне дослідження теоретичних і практичних проблем права державної власності та його реалізації з формуванням на цій основі висновків і практичних пропозицій щодо вдосконалення цивільного законодавства України. До основних висновків належать такі:

1. Дослідження теоретичних і практичних проблем права державної власності та його реалізації є на сьогодні актуальним і затребуваним, оскільки констатується недостатність уваги науковців до означеної проблематики. Із здобуттям Україною незалежності увага наукової спільноти була зосереджена на розробці наукових та правових позицій щодо права приватної і колективної власності, тоді як державна власність зазнавала небачених трансформацій без належного наукового обґрунтування. Із панівної форми власності в соціалістичний період вона стала однією із рівних форм власності в демократичній державі із розвинутою ринковою економікою. Відтак її подальша еволюція має здійснюватись у тандемі з іншими формами власності та враховувати особливості її як суб'єкта публічно-правових відносин, що бере участь у приватноправових відносинах.

2. Наводячи загальнотеоретичну характеристику права державної власності, нами було зроблено висновок про правильність позицій учених щодо статички та динаміки відносин власності у випадках, коли суб'єктивні цивільні права можна чітко віднести до категорії речових або зобов'язальних прав. Якщо ж такого чіткого розподілу провести неможливо, за умови розмивання меж речового та зобов'язального права, статика і динаміка власності також підлягає взаємопроникненню. І останній процес буде поступово збільшуватися, оскільки глобалізація сприяє зближенню різних правових систем. Підтримано думки тих учених, які право державної власності кваліфікують як змішаний правовий тубінститут, у якому, крім домінуючих норм цивільного права, присутні норми таких галузей права як: конституційне, адміністративне, фінансове, кримінальне та інші.

Із приводу періодизації висловлена позиція необхідності відмежовувати встановлення правових засад права державної власності соціалістичного періоду і періоду незалежності України. У кожному з них запропоновано здійснити розподіл на етапи, що б чітко відображали зародження та зміну досліджуваних правових засад.

Вказано, що правове регулювання права власності загалом і права державної власності зокрема визначається, передусім, соціально-економічною

формацією суспільства і рівнем його розвитку. Досліджуване правове регулювання ми розділили на дві частини, окремо розглядаючи соціалістичну державну власність та державну власність незалежної України. Хоч остання не могла б існувати без попередньої, та розглядати їх спільно не можна, оскільки йдеться про власність різних держав. Кожна із частин дослідження нами була розподілена на кілька етапів, які розпочиналися певною знаковою подією у такому регулюванні і спричиняли його значну зміну.

При здійсненні аналізу наукових досліджень права державної власності, доведено, що для наукової думки радянського періоду характерним було дослідження власності як економічної та права власності як правової категорій і їх співвідношення між собою; розробка концепцій вписування соціалістичної правосвідомості у правове регулювання права державної соціалістичної власності; аналіз сутності повноважень державних органів у відношенні державного майна, що закріплене за ними; розробка механізму використання державного майна невластником, зокрема через оперативне управління майном; характеристика всеосяжності права державної власності і передумов до існування її як панівної форми власності. Для сучасного періоду характерним є пристосування ринкових механізмів до категорії державної власності і подальша трансформація її із панівної форми власності в одну із рівноцінних форм власності.

3. У результаті аналізу правових аспектів виникнення права державної власності нами було: охарактеризовано існуючі класифікації підстав виникнення права державної власності, підтримано доцільність поділу підстав на первинні і похідні за допомогою врахування «обґрунтованості (базису) прав».

При розгляді реквізиції як підстави набуття прав державної власності вказувалось на доцільність зміни моменту набуття права державної власності, який зараз пов'язується із прийняттям відповідного адміністративного акту. Доцільним вважається заміна його моменту безпосереднього передавання майна, що супроводжуватиметься актом передачі. Підтримано позицію щодо необхідності прийняття окремого закону про реквізицію, в якому чітко буде прописано всі основоположні моменти такої процедури, що значно мінімізуватиме ризики порушення прав усіх учасників таких відносин.

Досліджуючи механізм конфіскації, особливу увагу було приділено питанню спеціальної конфіскації у справах щодо порушення прав інтелектуальної власності. Вказано, що з позиції набуття прав державної власності через механізм конфіскації, знищення відповідної продукції та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувались для її виготовлення, не мали доцільності. Чинний механізм, за якого є змога продати відповідні знаряддя і матеріали й передати кошти до державного бюджету, має зримий економічний ефект і позитивно нами оцінений.

Запропоновано легалізувати процес націоналізації у системі набуття прав державної власності, що сприятиме забезпеченню економічної безпеки держави.

Особливу увагу у дослідженні приділено питанню набуття майнових прав інтелектуальної власності державою при здійсненні фінансування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт із державного бюджету. Зроблено висновок, що університетська модель розподілу майнових прав на створювані об'єкти є правильною, зважаючи на позитивну іноземну практику у даному питанні, проте удосконалення потребують окремі норми спеціальних законів у даній сфері, які б зрівняли у правах усіх учасників інноваційної інфраструктури нашої держави.

У питанні змісту права державної власності вказано, що обмежуватись може право державної власності, виключні випадки якого чітко передбачаються нормами закону, а обтяжуватись можуть речові права у відношенні конкретного майна.

4. Розглядаючи поняття припинення права державної власності, нами запропоновано визначення поняття припиненням права власності. Значну увагу в дослідженні приділено питанню способів волевиявлення у процедурі припинення прав державної власності. У межах підстав припинення права державної власності з волі власника розглядалось: відчуження власником свого майна за договором; списання об'єктів державної власності в порядку, визначеному законодавством; споживання майна; передача майна у комунальну власність та знищення майна. У межах другої групи – припинення через визнання рішень, дій та правочинів, що лежали в основі набуття права державної власності недійсними; знищення майна.

У дослідженні наголошено, що у процесі приватизації як найглобальнішої підстави припинення права державної власності було не взято до уваги реституційні процеси, які відбувались в усіх демократичних країнах. Потрібно було повернути збережене націоналізоване майно попереднім власникам на окремих територіях України, а вже потім починати процеси приватизації. Зараз також є можливість запуску вказаного процесу, проте необхідно враховувати вже отримане в процесі приватизації особами. Такі дії наблизили б Україну до тих стандартів поваги до прав власності, що існують в європейських країнах.

Знищення майна нами розглядається у двох категоріях – з волі держави і поза її волею. Аналізу підлягали випадки знищення атомного озброєння і знищення внаслідок воєнних дій на Сході України.

5. При дослідженні юридичної природи здійснення права власності нами було: проаналізовано державу як суб'єкта права державної власності і суб'єктів управління державою власністю. Деталізовано вивчено повноваження кожного із суб'єктів управління державно власністю; вказано, що на сьогодні об'єкти державної власності є фундаментальною основою забезпечення економічної безпеки нашої держави. Соціальна спрямованість цього виду власності полягає у тому, що мета значної частини використання об'єктів такої власності – захистити життя і здоров'я своїх громадян, вберегти незалежність та територіальну цілісність нашої держави. Інша ж частина передбачена для отримання прибутків державою, а відтак залежить від ефективності управління нею. Закріплення єдиних критеріїв оцінки ефективності їх діяльності для всіх

суб'єктів господарювання, незалежно від форми власності, потребує налагодження відповідної системи прогнозування економічного ефекту від застосування процедур приватизації або реприватизації.

Держава може володіти, користуватися і розпоряджатися усіма видами речей, незалежно від їх оборотоздатності, чого не скажеш про суб'єктів інших форм власності. Цю перевагу слід вміло використовувати, і отримані від господарської діяльності прибутки спрямовувати в русло забезпечення економічної стабільності та добробуту нашої держави. Що стосується права оперативного управління та господарського відання, висловлено позицію щодо доцільності їх збереження як обмежених речових прав в ЦК України. Лише після завершення добре спланованої і належно врегульованої корпоратизації можна буде застосовувати ринкові приватноправові механізми, на які сьогодні вказують противники наявних речових прав, вважаючи їх пережитком соціалістичного минулого нашої країни. Механізм довірчого управління ще потребує значного вдосконалення для того, аби ним можна було цілком замінити конструкції оперативного управління та господарського відання.

6. Проаналізувавши правопорушення, які посягають на право державної власності, нами зроблено висновок, що законодавець окремому захисту піддає наступні об'єкти державної власності: землю, ліси, корисні копалини, надра, тваринний і рослинний світ. Усі інші об'єкти захищаються на рівні із майновими інтересами інших суб'єктів.

Оскільки держава визнається рівноправним з іншими учасником цивільно-правових відносин, зроблено висновок, що вона має таке ж право на правовий захист і може використовувати усі перераховані у ст. 16 ЦК України цивільно-правові способи захисту своїх порушених, оспорюваних або невизнаних прав. Практика застосування норм цивільного права дозволила встановити причини проблем із застосуванням інструментарієм, а також намітити шляхи їх вирішення. Аналіз судової практики засвідчив також те, що серед судових органів немає єдиної концепції із вирішення спорів, які пов'язані з порушеннями прав державної власності.

У дослідженні пропонується доктринальне визначення поняття захисту права власності та форми захисту прав. Окрему увагу приділено питанню строків позовної давності у справах про порушення прав власності держави, оскільки практика Верховного Суду з цього питання суттєво змінилася. Аналізуючи учасників процесу щодо захисту прав власності держави, вказується на особливу роль органів прокуратури, яких хоч і не можна визнати стороною процесу, проте вони здійснюють представницькі функції у випадках відсутності звернення до захисту прав держави суб'єктів управління власністю.

Серед усього різноманіття випадків, які можуть мати місце при невизнанні, оспорюванні чи порушенні прав державної власності, найбільшу увагу приділено питанням порушення, що відбулись через анексію АР Крим та воєнних дій на Сході України. Вказується, що в умовах неможливості вирішити конфлікт на політичному рівні і застосувати публічно-правові механізми

захисту прав держави як власника, слід звертатись до приватноправових механізмів захисту прав, проте використовувати їх зважено. Йдеться про те, що застосування приватноправових механізмів, таких як компенсація за порушення прав, може поставити під загрозу подальшу можливість застосування публічно-правових механізмів. Відтак симбіоз публічно-правових і приватноправових начал держави як власника має враховуватись не лише у питанні набуття чи розпорядження правами, а у найбільшій мірі – у питанні захисту прав.

7. Запропоновано внести зміни до ЦК України:

– ч. 7 ст. 261 ЦК України у наступній редакції: «Перебіг позовної давності за вимогами про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави починається від дня, коли відповідні уповноважені особи дізнались або могли дізнатись про такі порушення»;

– ст. 353 ЦК України перейменувати у «Примусове відчуження майна» та додати пп. 7–10 у наступній редакції:

«7. У випадку суспільної необхідності майно, майнові права та/або цілісні майнові комплекси можуть бути примусово відчужені у власника на підставі та в порядку, встановлених законом, за умови попереднього і повного відшкодування його вартості (націоналізація).

8. Націоналізоване майно переходить у власність держави.

9. Оцінка, за якою попередньому власникові була відшкодована вартість націоналізованого майна, може бути оскаржена до суду.

10. Після припинення суспільної необхідності націоналізоване майно, майнові права та/або цілісні майнові комплекси можуть підлягати приватизації»;

– доповнити ст. 413 ЦК України п. 6 наступного змісту: «Власник земельної ділянки має переважне право купівлі промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель, що на ній побудовані»;

– п. 2 ст. 597¹ ЦК України викласти у наступній редакції: «Право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язань (далі – довірча власність) є різновидом права власності на майно, за яким кредитор, який отримав майно у довірчу власність (довірчий власник), не має права самостійно відчужувати таке майно, крім звернення стягнення на нього. У випадках, передбачених законом, об'єкт права довірчої власності може бути вилучений у порядку ревізії або викупу його для суспільних потреб».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Москалюк Н. Б. Теоретичні та практичні проблеми права державної власності та його реалізації. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ», 2020. 352 с.

Статті у вітчизняних наукових фахових виданнях

2. Москалюк Н. Б. Особливості набуття майнових прав інтелектуальної власності державою та розпорядження ними. *Право і суспільство*. 2016. № 4. С. 41–47.

3. Москалюк Н. Б. Особливості правового статусу держави як суб'єкта права інтелектуальної власності на секретні винаходи та корисні моделі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 4. С. 54–58.

4. Москалюк Н. Б. Особливості конфіскації у справах про порушення прав інтелектуальної власності як один із способів набуття прав державної власності. *Право та державне управління*. 2017. № 4. С. 80–87.

5. Москалюк Н. Б. Еволюція механізму реприватизації як способу набуття прав державної власності. *Альманах міжнародного права*. 2017. № 18. С. 38–45.

6. Москалюк Н. Б. Гносеологічні аспекти націоналізації в системі набуття прав державної власності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 6 (21). С. 106–112.

7. Москалюк Н. Б. Право господарського відання в системі речових суб'єктивних цивільних прав. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 4. С. 299–305.

8. Москалюк Н. Б. Право оперативного управління в системі речових суб'єктивних цивільних прав. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 1. С. 158–164.

9. Москалюк Н. Б. Гносеологічні аспекти ревізиції в системі набуття прав державної власності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 180–183.

10. Москалюк Н. Б. Реституція в системі припинення права державної власності: законодавчі недоліки та правозастосовчі проблеми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2020. № 43. С. 106–111.

11. Москалюк Н. Б. Припинення права державної власності через механізм приватизації: історичні аспекти, сучасний стан та перспективи розвитку. *Правова позиція*. 2020. № 2 (27). С. 93–99.

12. Москалюк Н. Б. Припинення права державної власності через механізм корпоратизації: історичні аспекти, сучасний стан та перспективи розвитку. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 47–52.

13. Москалюк Н. Б. Правовий режим об'єктів права державної власності: законодавчі та правозастосовчі аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 118–121.

14. Москалюк Н. Б. Загальне управління власністю як категорія здійснення права державної власності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 1. С. 82–86.

15. Москалюк Н. Б. До питання обмежень та обтяжень права державної власності. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. № 1. С. 37–43.

16. Москалюк Н. Б. Актуальні особливості довірчого управління в реалізації права державної власності. *Часопис цивілістики*. 2020. № 38. С. 39–46.

17. Москалюк Н. Б. Порухення права державної власності: поняття, види, національні особливості. *Юридичний вісник*. 2020. № 3. С. 177–185.

18. Москалюк Н. Б. Припинення права державної власності на землі сільськогосподарського призначення через передачу їх у комунальну власність: нормативно-правові вимоги та практика їх впровадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2020. № 47. С. 106–111.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав та виданнях, які включено до міжнародних наукометричних баз

19. Москалюк Н. Б. Націоналізація в умовах пандемії COVID-19: практика іноземних держав для України. *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)*. 2020. № 4. С. 38–45.

20. Москалюк Н. Б. Реституційні питання припинення прав державної власності: зарубіжна практика для України. *Jurnalul Juridic national: teorie si practica..* 2020. № 4. С. 65–71.

21. Москалюк Н. Б. Правовий режим об'єктів державної власності, що не підлягають приватизації, та національна безпека держави: приватно-правові та публічно-правові аспекти. *Sworld Journal. Bulgaria*. 2020. № 06–05. С. 120–129.

22. Москалюк Н. Б. Особливості передачі в оренду земель сільськогосподарського призначення, що перебувають у державній власності: порівняльний аналіз українського та польського нормативно-правового регулювання. *KELM*. 2020. № 5 (33). Т. 3. С. 35–46.

23. Москалюк Н. Б. Особливості розпорядження правами державної власності через передачу майна у концесію: досвід України та країн ЄС. *Art and Science Multilingual scientific journal*. Vol. 3. 2020. С. 26–37.

24. Калаур І. Р., Москалюк Н. Б. Актуальні проблеми застосування цивільно-правових способів захисту права державної власності в умовах кризи міжнародного публічного права. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. № 2. С. 80–94.

Опубліковані праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

25. Москалюк Н. Б. Особливості набуття прав державної власності через механізм конфіскації у справах про порушення прав інтелектуальної власності. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (5–6 квітня 2019 року)*. Тернопіль, 2019. С. 48–53.

26. Москалюк Н. Б. Безпека приватизаційних процесів як основи припинення права державної власності. *Економічна безпека: детермінанти та механізми забезпечення: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (5–6 квітня 2019 року)*. Тернопіль, 2019. С. 102–105.

27. Москалюк Н. Б. Прихована націоналізація в системі колективного управління майновими авторськими та суміжними правами: законодавче безглуздя чи нова епоха набуття прав державної власності? *Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції* (28 лютого 2020 року). Київ, 2020. С.154–158.

28. Москалюк Н. Б. Легалізація криптовалют на набуття прав державної власності: проблематика взаємообумовленості процесів. *Search for scientific answers to the challenges of our time '2020: матеріали міжнародної конференції* (28–29 грудня 2020 року). Svishtov, Bulgaria. С. 96–100.

29. Москалюк Н. Б. Емфітевзис земель сільськогосподарського призначення, що перебувають у державній власності: правові можливості та доцільність застосування. *Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.: міжнародної науково-практичної конференції* (29–30 січня 2021 року). Запоріжжя, 2021. С. 66–70.

30. Москалюк Н. Б. Феномен суперфіцію та можливості застосування його до земель, що належать державі. *Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути: матеріали XII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (29 січня 2021 року). Київ, 2021. С. 452–456.

31. Москалюк Н. Б. Особливості розпорядження правом державної власності через передання майна у фінансовий лізинг. *Prospects and achievements in applied and basic sciences: матеріали IV міжнародної наукової конференції* (9–12 лютого 2021 року). Будапешт, Угорщина. 2021. С. 227–232.

32. Москалюк Н. Б. Вплив пандемії COVID-19 на процеси припинення прав державної власності. *Сучасне право в епоху соціальних змін: матеріали XI міжнародної науково-практичної конференції* (26 лютого 2021 року). Київ, 2021. С. 115–118.

33. Москалюк Н. Б. Особливості набуття права державної власності через механізм конфіскації майна у кримінальних провадженнях. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (12–13 лютого 2021 року). Одеса, 2021. С. 53–57.

34. Москалюк Н. Б. Правове регулювання довірчої власності та її взаємозв'язок із правом державної власності. *Право як ефективний суспільний регулятор: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (19–20 лютого 2021 року). Львів. 2021. С. 86–90.

35. Москалюк Н. Б. До питання про набуття майнових прав інтелектуальної власності державою на об'єкти права інтелектуальної власності, створені за рахунок коштів державного бюджету. *Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (19–20 лютого 2021 року). Харків, 2021. С. 60–65.

АНОТАЦІЯ

Москалюк Н. Б. Теоретичні та практичні проблеми права державної власності та його реалізації. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2021.

Дисертація присвячена встановленню теоретичних і практичних проблем права державної власності та його реалізації у національній доктрині цивільного права. Встановлено передумови до наявних проблем та запропоновано шляхи їх вирішення. Охарактеризовано загальнотеоретичні питання права державної власності в їх взаємозв'язку з правом власності. Досліджено шлях встановлення правових засад права державної власності. Проаналізовано наукові дослідження права державної власності. Окреслено теоретичні та практичні проблеми набуття прав державної власності та визначено перспективи їх вирішення. Значну увагу приділено підставам та способам припинення права державної власності. Розглянуто юридичну природу здійснення права державної власності, а також розкрито суть різноманітних категорій здійснення цього права. Охарактеризовано правові наслідки порушення права державної власності, досліджено особливості застосування цивільно-правових способів захисту права. Розроблено конкретні пропозиції та рекомендації з питань удосконалення правового регулювання права державної власності в Україні.

Ключові слова: державна власність, суб'єкти управління, реквізиція, конфіскація, націоналізація, приватизація, реприватизація, корпоратизація, реституція, захист прав держави, оперативне управління, господарське відання, довірче управління, суспільна необхідність.

АННОТАЦИЯ

Москалюк Н. Б. Теоретические и практические проблемы права государственной собственности и его реализации. – *На правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. Западноукраинский национальный университет, Тернополь, 2021.

Диссертация посвящена установлению теоретических и практических проблем права государственной собственности и его реализации в национальной доктрине гражданского права. Установлено предпосылки к имеющимся проблемам и предложены пути их решения. Охарактеризованы общетеоретические вопросы права государственной собственности в их взаимосвязи с правом собственности. Исследован путь установления правовых основ права государственной собственности. Проанализированы научные

исследования права государственной собственности. Проанализированы теоретические и практические проблемы приобретения прав государственной собственности и определены перспективы их решения. Значительное внимание уделено основаниям и способам прекращения права государственной собственности. Рассмотрена юридическая природа осуществления права государственной собственности, а также раскрыта суть различных категорий осуществления этого права. Охарактеризованы правовые последствия нарушения права государственной собственности, исследованы особенности применения гражданско-правовых способов защиты права. Разработаны конкретные предложения и рекомендации по вопросам совершенствования правового регулирования права государственной собственности в Украине.

Ключевые слова: государственная собственность, субъекты управления, реквизиция, конфискация, национализация, приватизация, реприватизация, корпоратизация, реституция, защита прав государства, оперативное управление, хозяйственное ведение, доверительное управление, общественная необходимость.

SUMMARY

N. B. Moscaliuk Theoretical and practical issues of state property law and its implementation – *Qualification scientific work as the manuscript.*

The thesis for a scientific degree of the Doctor of Legal sciences on a specialty 12.00.03 – Civil law and Civil process; Family law; International Private law. – West Ukrainian National University. – Ternopil, 2021.

The dissertation concerns the establishment of theoretical and practical issues of state property law and its implementation in the national doctrine of civil law. The preconditions for the existing problems are established and the ways of their solution have been offered. The general theoretical issues of state property law in their relationship with property rights have been described. The way of establishing the legal bases of the right of state property is investigated. Scientific researches of the state property right are analyzed. Theoretical and practical issues of acquiring state property rights are outlined and the prospects for their solution are determined. Considerable attention is paid to the grounds and methods of termination of state property rights. The legal nature of the exercise of the state property right is considered, as well as the essence of various categories of the exercise of this right is revealed. The legal consequences of the violation of the state property right have been characterized, as well as the peculiarities of the application of civil law methods for protection of the right are investigated. Specific proposals and recommendations on improving the legal regulation of state property rights in Ukraine have been developed.

Based on the study, the author substantiates the definition of the concept of state property rights; makes conclusion about the need to legalize the process of nationalization as a basis for acquiring the state property right; offers to consider the moment of actual transfer of property in cases of acquisition of the state property right while carrying out requisition as the moment of acquisition of such rights;

substantiates the conclusion that it is impossible to alienate property that is the object of trust property, except in cases of foreclosure, requisition or redemption for public use in the manner prescribed by law; proves the need to determine the course of the statute of limitations from the moment when the relevant authorized persons learned or could learn about such violations in the case of acquisition of state property rights through the recognition of unfounded assets and their recovery in state revenue; substantiates the conclusion on expediency of legal legalization in the privatization legislation of the concept of re-privatization; proposes to divide the grounds for termination of state ownership of voluntary and coercive depending on the will of the owner; proves the necessity of introduction of special restitution of the property nationalized in the past in separate territories of Ukraine which has to be interconnected with privatization process of this or that property; proposes to establish a ban (moratorium) on their further privatization for a period of 5 years in order to improve the regulation of the legal regime of agricultural land in case of transfer of land plots from state to communal ownership; proposes to keep in state ownership 10% of all lands from the territory of Ukraine in order to ensure national needs and national security in connection with the ongoing land reform in Ukraine; proves the unconstitutionality of the Law of Ukraine of October 2, 2019 № 145-10, according to which the Law of Ukraine "On the list of state property objects not subject to privatization"; makes the conclusion about the urgent need to adopt a new List of state property objects that are not subject to privatization, which must take into account the requirements of the Constitution of Ukraine to ensure national and public interests.

Key words: state property, subjects of management, requisition, confiscation, nationalization, privatization, reprivatization, corporatization, restitution, protection of state rights, operational management, economic management, trust management, public necessity.

Підписано до друку 6.04.2021 р.
Формат 60х90/16. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублікаторі.
Умов. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 2,0.
Зам. № А016-21. Тираж 100 прим.

Видавець та виготовлювач
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль 46009

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 7284 від 18.03.2021 р.*

Видавничо-поліграфічний центр «Університетська думка»
вул. Бережанська, 2, м. Тернопіль 46009
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@wunu.edu.ua